

A transzkulturalizmus fogalmának értelmezése a magyar irodalomtudományi diskurzusban

Absztrakt. A tanulmány célja annak elemzése, hogy a transzkulturalizmus fogalma milyen helyet foglal el a magyar irodalomtudományi diskurzusban. Ugyanis a magyar irodalomtudomány azon területek közé tartozik, ahol a transzkulturális kutatások kivételesen gyorsan fejlődnek, ami a magyar irodalom policentrikus jellegű sajátosságának köszönhető. A tanulmány felsorolja azokat a legfontosabb magyar nyelvű tudományos munkákat, amelyek közvetlenül utalnak a transzkulturalizmusra, vagy amelyek a transzkulturális módszertani gondolkodásra támaszkodnak, és abból a szempontból értelmezi őket, hogy szerzőik hogyan határozzák meg a transzkulturalizmus fogalmát. Mivel főként a határon túli értelmezői közösségekben rezonál a téma, értelmezi az ún. nyitrai transzkulturális iskola működését, valamint vajdasági és erdélyi szerzők munkásságát. Az elemzésből levonható konklúziók arra engednek következtetni, hogy a magyar irodalomtudósok többsége a transzkulturalizmus fogalmát felcserélhetően használja a transznacionalizmus konvergens, de nem teljesen szinonim fogalmával. Ez viszont arra enged következtetni, hogy a transzkulturalizmus a magyar irodalomtudományi diskurzusban még mindig új fogalom, amely alulértelmezett és meglehetősen intuitíven definiált.

A transzkulturalizmus mint kulturális és irodalmi jelenség a közhiedelemmel ellentétben nem új keletű. Valójában, ahogy azt Wolfgang Welsch egy nemrégiben megjelent írásában állítja, még a legnagyobb kultúrák sem fejlődtek elszigetelten. Példaként említi többek között a görög kultúrát, amelynek fejlődését Egyiptom, a Közel-Kelet, Babilónia és Fönícia is befolyásolta, vagy a japán kultúrát, amelyet nem lehet megérteni a kínai, koreai, indiai, sőt a hellenisztikus és a kortárs európai kultúrával való kapcsolatainak figyelembevétel nélkül.¹ A fenti észrevétel arra figyelmeztet bennünket, hogy különbséget kell tennünk a fogalom és a jelenség között. Míg a jelenség az emberi társadalmakra a kezdetektől fogva jellemző volt, addig a fogalom 30 éves, ha megalkotójának Wolfgang Welschet tekintjük, esetleg maximum 80 éves, ha Fernando Ortiz transzkulturáció fogalmából indulunk ki. A fenti történeti kontextussal ellentétben Welsch a fogalmat eredetileg a 20. század végi kulturális jelenségekre használta,² Fernando Ortiz pedig az afro-kubai kultúra kon-

-
- 1 Wolfgang WELSCH, *Transculturality in literature: A phenomenon as old as it is current*, World Literature Studies 2022/3., 5.
 - 2 Wolfgang WELSCH, *Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today = Spaces of Culture: City, Nation, World*, szerk. Mike Featherstone, Scott LASH, London: Sage, 1999, 194–213.

textusában, illetve a Kubába az Ibériai-félszigetről érkező gyarmatosítókhoz köthető kulturális változások értelmezése során.³ Mindkettőjüket szinte minden, a transzkulturális tanulmányoknak szentelt tudományos szövegben megemlítik, függetlenül attól, hogy ezek a szövegek milyen kulturális és nyelvi területekre vonatkoznak.

Ebben a tanulmányban azt fogom vizsgálni, hogyan működik és milyen helyet foglal el a transzkulturalizmus fogalma a magyar nyelvű irodalomtudományi diskurzusban. Tudniillik a magyar nyelvű irodalomtudomány az egyik olyan terület, ahol a transzkulturális kutatások különösen gyorsan fejlődnek immár több mint egy évtizede. Ez elsősorban a magyar irodalom sajátosságainak köszönhető, mivel több mint egy évszázada a magyar irodalomra a policentrizmus, vagyis a többközpontúság jellemző. A magyar irodalom ezt a státuszt a különböző történelmi, mindenekelőtt a trianoni békeszerződést követő események következtében nyerte el. Irodalmi szempontból ezeknek az eseményeknek olyan következményei voltak, hogy a magyarországi magyar irodalom mellett létrejötték a kisebbségi irodalmak, vagyis a „határon túli” magyarok által létrehozott irodalmak. Külön kategóriát képez az úgynevezett nyugati magyar irodalom, amelyet olyan magyarok alkottak, akik önként vagy kényszerből hagyták el szülőföldjüket, és a történelmi Magyarország határain kívül telepedtek le. Továbbá az 1980-as évek körül jelent meg az irodalmi diskurzusban a migráns irodalom fogalma, amelynek köre lényegében lefedi a nyugati magyar irodalomét, és a magyar diaszpóra által létrehozott irodalomra utal. Mindkét fogalom elsősorban a Magyarországon kívül élő, de magyar nyelven alkotó magyar származású írókat foglalja magában. A második csoportba tartoznak az úgynevezett transzlingvális szerzők, akik különböző okokból „elutasították” anyanyelvüket mint az általuk alkotott irodalom nyelvét, és a célország nyelvén kezdenek írni, valamint a kétnyelvű írók, akik egyszerre írnak mindkét nyelven.

A magyar irodalom szerves részét képezi tehát a több kultúrához és több nyelvhez kötődő írók csoportja, ezért munkásságuk tanulmányozása a nemzeti irodalmak elemzésében hagyományosan alkalmazott kutatási módszerektől eltérő módszertani megközelítést igényel. A transzkulturalizmus a magyar irodalom számos kutatója számára ilyen módszertannak bizonyult.

A transzkulturális kutatások a magyar nyelvű értelmezői közösségekben több tudományos központhoz is köthetők, amelyek közül a határon túliak járnak élen. Talán a legfontosabb ilyen központ évek óta a szlovákiai Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen működik, ahol 2016-ban Németh Zoltán vezetésével transzkulturális kutatócsoportot indítottak.⁴ A nyitrai kutatócsoport három konferenciát szervezett, majd a projektet a Bázis irodalmi és művészeti csoport folytatta eddig

3 Fernando ORTIZ, *Contrapunteo cubano del tabaco y el azúcar*, Ediciones Cátedra, 2002.

4 A csoport tagjai között olyan irodalomtudósok találhatók, mint többek között Benyovszky Krisztián, Bárczi Zsófia, N. Tóth Anikó, PETRES Csízmadia Gabriella, KESERŰ József, H. NAGY Péter, ŠENKÁR Patrik és NAGY Csilla, illetve a kezdetektől fogva hozzájuk csatlakozó és az összes konferencián előadó POLGÁR Anikó, CSEHY Zoltán, továbbá SZÁZ Pál, SZÁVAI Dorottya, DÁNÉL Mónika, JABLONCZAY Tímea, BÁNYAI Éva, LADÁNYI István, MIZSER Attila és sokan mások.

két konferenciával. Ezek mindegyike a transzkulturalizmusnak és a bilingvizmusnak volt szentelve a magyar irodalom kontextusában. Emellett négy konferencia anyagából konferenciakötetek is születtek, amelyek mintegy hetven (68), közvetlenül a transzkulturalizmushoz kapcsolódó vagy a transzkulturális módszertani gondolatokra támaszkodó tanulmányt tartalmaznak.⁵ Az egymást követő kötetekben szereplő szövegek sokasága nem teszi lehetővé annak részletes bemutatását, hogy az egyes szerzők hogyan határozzák meg a transzkulturalizmus fogalmát, és hogyan alkalmazzák azt az irodalmi szövegek vizsgálatára. A jelen tanulmányban tárgyalt téma szempontjából azonban először is figyelemre méltó, hogy a fenti kötetek szerkesztői mit értettek transzkulturalizmus alatt. Ez adta ugyanis a kiindulópontot az egyes fejezetekben szereplő megfontolásokhoz.

Ahogy az első, 2018-as kötet előszavában olvashatjuk, a transzkulturalizmust olyan módszertani megközelítésként kell értelmezni, amely különösen alkalmasnak tűnik a két- és többnyelvű, külföldön élő, migráns és hibrid identitású szerzők munkásságának vizsgálatára.⁶ A kötetek szerkesztői két kutatási célt jelöltek meg: „[csatlakozni] az utóbbi években, évtizedben a magyar irodalomtudományban is felerősödő irodalomtudományi, irodalomtörténeti kutatásokhoz, értelmezésekhez, amelyek transznacionális, transzkulturális perspektívából közeledtek a tárgyukhoz”, valamint hogy „sajátos – szlovákiai magyar” helyzetüknél fogva inspirálják is azokat, új lehetőségeket megjelenítve.⁷ Például a transzkulturális tanulmányokba bevonni a kisebbségi irodalmakat, a transzkulturalitást történelmi perspektívába helyezni, a két- és transznyelvű szerzők műveit transzkulturális tapasztalataik feltárásával értelmezni, a vizsgált szerzőket és szövegeiket a nemzeti irodalomtörténetekben elhelyezni, illetve e nemzeti irodalomtörténetek homogén narratíváját újragondolni és újraértelmezni.⁸

Figyelemre méltó, hogy a transzkulturalizmus kifejezést a szóban forgó kötetek szerkesztői felváltva használják egy másik, a transzkulturalizmussal egybeeső, de nem szinonim fogalommal, a transznacionalizmussal. Ugyanis „transznacionális és transzkulturális irodalomelméletről” vagy „transznacionális és transzkulturális

5 *Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban*, szerk. Németh Zoltán, Magdalena Roguska-Németh, Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2018; *Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban*, szerk. Németh Zoltán, Magdalena ROGUSKA-NÉMETH, Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2018; *Transzkulturalizmus és bilingvizmus*, szerk. HEGEDŰS Orsolya, NÉMETH Zoltán, N. TÓTH Anikó, PETRES Csizmadia Gabriella, Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2019; *Transzkulturalizmus és bilingvizmus 4.*, szerk. Németh Zoltán, Magdalena ROGUSKA-NÉMETH, Bázis – Magyar Irodalmi és Művészeti Egyesület Szlovákiában, sine loco, 2022.

6 *Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban*, I. m., 6.

7 *Transzkulturalizmus és bilingvizmus*, I. m., 7.

8 Uo.

perspektíváról” írnak,⁹ elsősorban a Jablonczay Tímea által a Helikon 2015-ös tematikus számában megfogalmazott gondolatokra és megállapításokra hivatkozva, amely lapszám az irodalomtudomány transznacionális perspektívájának volt szentelve.¹⁰ A Helikon e számára való hivatkozások egyébként igen gyakoriak a transzkulturalizmusról szóló magyar nyelvű szövegekben. A transzkulturalizmus és a transznacionalizmus kifejezések felcserélhető használata tehát szinte általánosnak tűnik a magyar nyelvű irodalmi diskurzusban. Ha csak a nyitrai köteteket vizsgáljuk, amikor a transzkulturalizmusról írunk, a transznacionális tanulmányokra hivatkoznak többek között olyan szerzők, mint Lomboš Kornélia,¹¹ Petres Csizmadia Gabriella,¹² N. Tóth Anikó,¹³ Bányai Éva.¹⁴

Ez azért sem véletlen, mert a néhány évvel korábbi, a Helikon 2014-es, a századforduló komparatistikai tanulmányainak szentelt tematikus számában publikáló szerzők is egyenlőségjelet tesznek a transzkulturalizmus és a transznacionalizmus közé, sőt a transzkulturalizmusnak a multikulturalizmussal és interkulturalizmussal való rokonságát is jelezni látszanak. E szám bevezetőjében *Komparatistikai kutatások az ezredfordulón. Összehasonlító irodalomtudomány a multikulturalizmus és a globalizáció korában* című tanulmányában a lapszám tematikus szerkesztője, Z. Varga Zoltán többek között olyan szerzők „transzkulturális és transznacionális identitásáról” ír, mint Edward Said, G. C. Spivak, Homi K. Bhabha,¹⁵ míg Thomka Beáta Ilija Trojanov szavaira hivatkozik, aki a német nyelvű irodalmi Nobel-díjasokat a szinonimaként kezelt „multi-, inter- és transzkulturális” jelzőkkel illeti¹⁶.

6

Szintén Thomka Beáta továbbá egy fontos monográfia szerzője, amely nagymértékben támaszkodik a transzkulturális módszertani gondolkodásra. A szerző a *Regénytápasztalat. Korélmény, hovatarozás, nyelvváltás* című kötetében¹⁷ nem

9 Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban, l.m., 6–7.

10 JABLONCZAY Tímea, *Transznacionalizmus a gyakorlatban: migrációs praxisok a könyvek, az írásmódok, a műfajok és a fordítási stratégiák geográfiájában*, Helikon, 2015/2., 137–156.

11 LOMBOŠ Kornélia, *Livia Bitton-Jackson trilógiája és a transzkulturalizmus = Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban*, l.m., 127–138.

12 PETRES Csizmadia Gabriella, *Az utazás interferenciája. Start és cél között rázkódik a test = Transzkulturalizmus és bilingvizmus*, l.m., 115–125.

13 N. TÓTH Anikó, *Samko Tále transzkulturális regénytere = Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban*, l.m., 139–149; Uő., *Pluricentrikus nyelv és transzkulturális jelenségek Norbert György Klára című regényében = Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalomban*, l.m., 73–83; Uő., *Selmec mint transzkulturális tér = Transzkulturalizmus és bilingvizmus*, l.m., 49–64.

14 BÁNYAI Éva, *A hibrid rózsa. Transzkulturalizmus Tompa Andrea regényeiben = Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban*, l.m., 233–242.

15 Z. VARGA Zoltán, *Komparatistikai kutatások az ezredfordulón. Összehasonlító irodalomtudomány a multikulturalizmus és a globalizáció korában*, Helikon, 2014/4., 506.

16 THOMKA Beáta, *Germanofónia és a posztmigráns irodalom*, Helikon, 2014/4., 586.

17 Uő., *Regénytápasztalat. Korélmény, hovatarozás, nyelvváltás*, Budapest: Kijárat Kiadó, 2018.

megy bele a transzkulturalizmus elméleti árnyalataiba, hiszen munkája inkább esszéisztikus jellegű, de olyan témákat és irodalmi műveket vesz elő, amelyek a transzkulturális irodalomkutatás számára jellemzően érdekesek: többnyelvű és transzlingvális írók, migráns és posztmigráns szerzők munkásságát elemzi. A monográfiában tárgyalt szövegek korpusza igen terjedelmes, hiszen egy vers (Domonkos István *Kormányeltörésben*) és közel negyven prózai mű szerepel benne, többek között olyan szerzőktől, mint Danilo Kiš, Saša Stanišić, Nicol Ljubić, Ivana Sajko, Terézia Mora, Melinda Nadj Abonji, Jhumpa Lahiri, Aleksandar Hemon, Borbély Szilárd, Diego Marani vagy Elena Ferrante. Többségük a volt Jugoszlávia területéről származó szerb, horvát, bosnyák stb. prózaíró, akik Nyugat-Európában jelentős sikereket értek el anélkül, hogy elvesztették volna kapcsolatukat a posztjugoszláv kulturális és irodalmi örökséggel. Thomka Beáta éleslátó és inspiráló elemzéseket nyújt a művekről, és elmélkedései középpontjába azt a kérdést állítja, hogy a transzkulturális, migráns, posztmigráns, transzlingvális, többnyelvű és multikulturális szövegek a regény új alműfajaként olvashatók-e, s alapvetően alakítják-e a műfaj egészét. A transzkulturális/transznacionális jelenséget mind az ún. transzkulturális regény regénytörténetben elfoglalt helye, mind pedig a világirodalomra gyakorolt hatásai szempontjából vizsgálja. Ennek során egyaránt használja a transzkulturalizmus, a multikulturalizmus és a transznacionalizmus fogalmát, az utóbbira fektetve hangsúlyt.¹⁸

A „transzkulturális” és „transznacionális” kifejezések tudatos vagy tudattalan használatával összefüggésben érdekesnek tűnik a már említett Jablonczay Tímea esete, aki a Helikon irodalomtudományi lap transznacionális tanulmányoknak szentelt és a magyar nyelvű transzkulturális kutatók által gyakran idézett tematikus számának szerkesztője. Ugyanez az irodalomtudós, akinek érdeklődése egy ideje a holokauszt-tanulmányok felé fordult, hét évvel később ugyanennek a folyóiratnak egy másik tematikus számát is szerkesztette, amely Transzkulturális emlékezetkutatás címen jelent meg.¹⁹ A lapszám bemutatása²⁰ során Földes Györgyi, a Helikon főszerkesztője arra kérte Jablonczayt, hogy jellemezze a transznacionalizmus és a transzkulturalizmus közötti különbségeket, és magyarázza el, miért nyúlt a transzkulturalizmus fogalmához az emlékezetkutatás kontextusában. Jablonczay megjegyezte, hogy a transzkulturalizmus és a transznacionalizmus kétségtelenül szinonim fogalmak, de a transzkulturalizmus szerinte egy tágabb fogalom, amely a transznacionalizmus fogalmát is magába foglalja. A magyar emlékezetkutatás kontextusában mérföldkőnek nevezte a Zombory Máté és Szász Anna Lujza által szer-

18 THOMKA Beáta monográfiájáról bővebben lásd pl.: DÁNÉL Mónika, *Élő regények és többnyelvű irodalomszemlélet. Thomka Beáta: Regénytápasztalat. Korélmény, hovatartozás, nyelvváltás*, Irodalomtörténet, 2019/1, 109–117; Németh Zoltán, *A regény új, transzkulturális korszaka. Thomka Beáta, Regénytápasztalat. Korélmény, hovatartozás, nyelvváltás*, Szépirodalmi Figyelő, 2019/5., 112–116.

19 *Transzkulturális emlékezetkutatás*, szerk. JABLONCZAY Tímea, Helikon, 2022/3.

20 A folyóirat említett számát bemutató rendezvényről készült felvétel online elérhető ezen a címen: <https://fb.watch/n844OXhnye/>.

kesztett 2014-es *Transznacionális politika és a holokauszt emlékeztörténete* című kötetet.²¹ Rámutatott azonban, hogy a szóban forgó kötetben a transznacionalizmus gondolatával összhangban a hangsúly az emlékeztudományok politikai dimenzióján van, míg Jablonczay az irodalmi és kulturális tanulmányokra helyezte a hangsúlyt. Továbbá, ahogy a Helikon e számát nyitó Jablonczay-tanulmányban olvashatjuk:

„Az emlékezetkutatásban lezajlott változások egyik mérföldköve, hogy elmozdult a módszertani nacionalizmustól, majd a normatív múltszemlélet rögzítettségétől is, a kutatásokban a kollektív helyett a kulturális összetevőre (...)”²²

„(...) az utóbbi egy évtizedben kikristályosodni látszott, hogy a traumaelméletekben és az emlékezetkutatásokban olyan, ún. *transzkulturális fordulat*ra van szükség, amelynek fejleményeként a társadalmi, történelmi igazságtalanságok kihatásait, az elszenvedett veszteségeket, múltbeli traumatikus történeteket és azok reprezentációit mint *transztörténeti, transznacionális, transzkulturális és transzmediális* viszonyrendszerbe foglalt jelenségeket érdemes vizsgálni.”²³

8

Jablonczay tehát úgy vélte, hogy az emlékezetkutatásban a „módszertani nacionalizmus” és a „normatív múltszemlélet” kategóriái helyett a transzkulturális fordulat terminusait szükséges használni, amelyek ma már jobban leírják a területen végbe-
menő változásokat. Témánk szempontjából itt az válik érdekessé, hogy ernyőfogalomként a transzkulturalizmus terminusát használja, nem a transznacionalizmusét.

A transznacionalizmus és a transzkulturalizmus közötti különbségekre vonatkozó kérdésre a már említett Németh Zoltán is válaszolt, a nyitrai kötetek szerkesztője. A Balázs Imre József által készített interjúbán, amely a Korunk folyóiratban jelent meg, „Az irodalom transznacionális hálózatai” című tematikus számban, azt nyilatkozta, hogy a transzkulturalizmus fogalmát tágabbnak tartja, mint a transznacionalizmusét.²⁴ Sőt, témánk szempontjából nagyon érdekes megfigyelést tett arra vonatkozóan, hogy a transznacionalizmus és a transzkulturalizmus fogalmát más-ként értelmezik a nyugati és másként a közép-európai diskurzusban:

„A transzkulturalizmus egy szélesebb fogalom. Míg a nyugati irodalomelméleti diskurzusokban a transznacionális általában államok, országok közötti

21 *Transznacionális politika és a holokauszt emlékeztörténete*, szerk. SZÁSZ Anna Lujza, ZOMBORY Máté, Budapest: Befejezetlen Múlt Alapítvány, 2014.

22 *Transzkulturális emlékezetkutatás*, szerk. JABLONCZAY Tímea, Helikon, 2022/3., 399.

23 JABLONCZAY Tímea, *A transzkulturális emlékezetek és emlékezetkutatások kihívásai a globális korban*, Helikon, 2022/3., 406–407.

24 NÉMETH Zoltán, *Fogalmak, modellek felnyitása. Beszélgetés a transzkulturalizmus-kutatások helyzetéről* (Kérdezett Balázs Imre József), Korunk, 2022/11., 4.

határátlépésekre utal, addig a transzkulturális jelző tágabb értelemben fogható fel, akár egyetlen országon belüli kulturális hibridizáció is a tárgya. Úgy érzem, a transznacionális jelzőbe csak mi, közép-európaiak érezzük bele a „nemzeti”-n való átlépést, a nyugati diskurzusból ez sokkal inkább az államhatárokon való átlépésre utal. Filológiai szempontból itt a „national” szó jelentésének az elcsúszásáról van szó, amennyiben az nem a közép-európai értelemben vett „nemzetiség”-re, hanem „állampolgárság”-ra utal.”²⁵

Ezen okok miatt Németh inkább a transzkulturalizmus fogalmát választotta kutatásában, annak tudatában, hogy mindkét fogalom hasonló elméleti alapokra és konvergáló értelmezési modellekre utal:

„Az egy országon belüli kulturális keveredésre sokkal alkalmasabb volt számomra a transzkulturális jelző, még ha ebben nem is a welschi intenciókat követtük. Viszont a transzkulturalizmus stratégiája hozta magával a transznacionális irodalomtudomány elméleti és terminológiai bázisát is, amelyet az egy országon belüli, autochton, nem (neo)nomád hibridizációs minták értelmezéséhez is kiválóan lehet alkalmazni. Vagyis a transzkulturális retorika nagyban tud támaszkodni a transznacionalizmus fogalomkészletére, de tágítja, új helyzetekre és viszonyokra alkalmazza azt. Nem véletlen tehát az sem, hogy a transzkulturalizmus terminusa hozta magával a klasszikus transznacionális értelmezési modelleket az országhatárokon átlépő, illetve globalizációs diskurzusmintákról, neonomád poétikákról.”²⁶

9

Mellékesen megemlíthető, hogy a Korunknak ugyanebben a transznacionális tematikus számában megjelent egy másik interjú is, amelyet szintén Balázs Imre József készített.²⁷ Beszélgetőpartnere ezúttal Andrei Terian volt, a nagyszabású TRANSHIROL projekt koordinátora, amelynek fő célja egy új „transznacionális román irodalomtörténet” megírása. Bár Terian projektjében nem hivatkozik a transzkulturalizmusra, mivel a román irodalom leírásakor következetesen transznacionális perspektíváról beszél, projektjének feltevései hasonlóan tűnnek egy másik romániai projekt feltevéseihez, amely viszont a transzkulturalizmusra mint fő módszertani gondolatra hivatkozik. *A Transzkulturális szempontok külföldieknek szánt magyar történetekben* című projektről van szó, amelyet Bányai Éva, a romániai Bukaresti Egyetem irodalomtudósa koordinál. Kilenc ország magyar irodalommal foglalkozó irodalomtörténészei vesznek részt a projektben,²⁸ amelynek célja egy

²⁵ Uo., 4.

²⁶ Uo., 5.

²⁷ Andrei TERIAN, *Minden nemzeti irodalom valójában transznacionális. Beszélgetés a TRANSHIROL projektről* (Kérdezt és a válaszokat fordította: Balázs Imre József), *Korunk*, 2022/11., 20–24.

külföldieknek szóló kézikönyv megírása *Bevezetés a magyar irodalomtörténetbe* címmel. A könyv először román nyelven, majd szlovák, szerb, horvát és lengyel nyelven jelenik meg. Ami fontos, és amire utal a kiadvány címében szereplő transzkulturalizmus szó, hogy a későbbi fordítások nem lesznek egymás pontos megfelelői. Ennek oka, hogy az egyes nyelveken megjelenő kiadások tartalma figyelembe kívánja venni a magyar irodalom és a román, szlovák, szerb, horvát és lengyel irodalom közötti összefüggéseket és hatásokat. A transzkulturalizmus itt tehát a lehető legtagabb értelemben értendő, a kultúrák, nyelvek és irodalmak egymásba fonódásaként.

Továbbá említést kell tenni egy fontos vállalkozásról, amely, ha némi fenntartással is, de illeszkedik a magyar transzkulturális diskurzusba. A Szlovák Tudományos Akadémiánál affiliált „World Literature Studies” című folyóirat 2022-ben tematikus számot jelentetett meg a transzkulturalizmusról és a kelet-közép-európai irodalomtörténeti narratívákról, Görözdí Judit, Németh Zoltán és e sorok írójának a szerkesztésében.²⁹ A lap két tanulmányt tartalmaz a magyar irodalomról a transzkulturalizmus kontextusában, amelyek közül Németh Zoltán *The transcultural levels of minority literary history writing: Hungarian literature in Slovakia* című tanulmányára szeretném felhívni a figyelmet. Ugyanis Németh írása annak a bizonyítéka, hogy a transzkulturalizmus mint módszertani kategória sikerrel alkalmazható a kisebbségi irodalmak vizsgálatára. Bár a transzkulturalizmus módszertani eszközeinek alkalmazása a kisebbségi irodalmak tanulmányozására nem tekinthető sajátosan magyarnak, a nyugati irodalmi diskurzusban kevés megfelelője van, és mint ilyen, különösen figyelemre méltónak kell tekinteni. Annál is inkább, mert a határon túli magyar szerzők műveit más magyar irodalomtudósok is transzkulturális kontextusba helyezik, például Ladányi István, a vajdasági magyar irodalom kutatója,³⁰ vagy Vincze Ferenc³¹ és Balázs Imre József,³² akik többek között az erdélyi magyar irodalommal foglalkoznak.

Végezetül szeretnék felsorolni legalább néhány olyan magyar nyelvű szerzőt és írásukat, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a transzkulturalizmushoz, de a fent említettekkel ellentétben nem egy projektből születtek, és nem kerültek be a folyóiratok transzkulturális tematikus számaiba. Elsősorban Toldi Éva számos tanulmánya és konferencia-előadása érdemel figyelmet, amelyekben a szerző nagyon gyak-

28 Többek között BALÁZS Imre József, BENE Sándor, BERKI Tímea, BIRÓ Annamária, ČUDIĆ Marko, CSEHY Zoltán, DEMÉNY Péter, ELENA DUMITRU, GÖRÖZDI Judit, KANYADI András, KRAUSE Stephan, LADÁNYI István, NAGY Levente, NÉMETH Zoltán, VALLASEK Júlia, VINCZE Ferenc.

29 *Transculturalism and narratives of literary history in East-Central Europe*, szerk. Görözdí Judit, NÉMETH Zoltán, MAGDALENA ROGUSKA-NÉMETH, *World Literature Studies* 2022/3.

30 Lásd pl. LADÁNYI István, *Transzkulturális narráció Neven Ušumović isztriai horvát író novelisztikájában*, *Partitúra Irodalomtudományi folyóirat*, 2020/1., 37–44.

31 Lásd pl. VINCZE Ferenc, *Prison narratives in Eastern Europe*, *Rivista di studi Ungheresi - Nuova Serie*, 2021/20., 131–147.

32 Lásd pl. BALÁZS Imre József, *Többnyelvűség, nyelvköziség, adaptáció: román-magyar irodalmi átjárások*, *Irodalmi Szemle*, 2022/11., 59–68.

ran utal a transzkulturalizmusra. Toldi Éva különös figyelmet szentel főleg a németül alkotó transznyelvű íróknak, valamint a transzkulturális identitás kérdését is vizsgálja.³³ Mellé helyezhető Dánél Mónika, aki nemcsak magyar, hanem angol nyelvű tanulmányokban is közvetíti és értelmezi a magyar transzkulturális irodalom jellegzetességeit a nemzetközi irodalomtudományi szakma felé.³⁴ Továbbá figyelemre méltók Claudia Tatasciore írásai a transznyelvű, magyar nyelvi háttérrel rendelkező írókról, valamint Földes Györgyi munkássága, aki a (női) avantgárd irodalmat transznacionális és transzkulturális szempontból vizsgáló számos munka szerzője.

A tanulmány végén azt is hangsúlyozni kell, hogy a transzkulturalizmus vagy a transznacionalizmus fogalmai nem az egyetlenek, amelyeket transzkulturális tanulmányok keretében használnak. Mindenképpen külön figyelmet érdemel például a transznyelvűség fogalma, amelyet a magyar irodalomtudomány többféle értelemben is használ. Ennek a jelenségnek a leírása azonban meghaladja jelen tanulmány kereteit.

Irodalom

- BALÁZS Imre József, *Többszínűség, nyelvközség, adaptáció: román-magyar irodalmi átjárások*, Irodalmi Szemle, 2022/11., 59–68.
- BÁNYAI Éva, *A hibrid rózsza. Transzkulturalizmus Tompa Andrea regényeiben = Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban*, szerk. NÉMETH Zoltán, Magdalena ROGUSKA-NÉMETH, Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2018, 233–242.
- DÁNÉL Mónika, *Accents and Locality: Hungarian Literature as a Medium of Multilingual Cultural Memory*, Studi Finno-Ugrici, N.S., 1, 1–38.
- DÁNÉL Mónika, *Élő regények és többszínű irodalomszemlélet. Thomka Beáta: Regénytápasztalat. Korélmény, hovatartozás, nyelvváltás*, Irodalomtörténet, 2019/1., 109–117.
- JABLONCZAY Tímea, *A transzkulturális emlékezetek és emlékezetkutatások kihívásai a globális korban*, Helikon, 2022/3., 403–438.
- JABLONCZAY Tímea, *Transznacionalizmus a gyakorlatban: migrációs praxisok a könyvek, az írásmódok, a műfajok és a fordítási stratégiák geográfiájában*, Helikon, 2015/2., 137–156.
- LADÁNYI István, *Transzkulturális narráció Neven Ušumović isztriai horvát író novellisztikájában*, Partitúra Irodalomtudományi folyóirat, 2020/1., 37–44.
- LOMBOŠ Kornélia, *Livia Bitton-Jackson trilógiája és a transzkulturalizmus = Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban*, szerk. NÉMETH Zoltán, Magdalena ROGUSKA-NÉMETH,

33 Lásd pl. TOLDI Éva, *Hovatartozástudat, nyelvváltás, poétikai tapasztalat (Ágota Kristóf, Terézia Móra, Melinda Nadj Abonji)*, Korunk 2011/11., 86–91; TOLDI Éva, *Transzkulturális tapasztalat és transzlingvális formaalkotás Oto Horvat regényeiben*, Hungarológiai Közlemények 2022/2., 91–102.

34 Lásd pl. DÁNÉL Mónika, *Accents and Locality: Hungarian Literature as a Medium of Multilingual Cultural Memory*, Studi Finno-Ugrici, N.S., 1, 1–38.

- Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2018, 127–138.
- N. TÓTH Anikó, *Samko Tále transzkulturális regénytere = Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban*, szerk. Németh Zoltán, Magdalena Roguska-Németh, Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2018, 139–149.
- N. TÓTH Anikó, *Pluricentrikus nyelv és transzkulturális jelenségek Norbert György Klára című regényében = Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban*, szerk. NÉMETH Zoltán, Magdalena ROGUSKA-NÉMETH, Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2018, 73–83.
- N. TÓTH Anikó, *Selmec mint transzkulturális tér = Transzkulturalizmus és bilingvizmus*, szerk. HEGEDŰS Orsolya, NÉMETH Zoltán, N. TÓTH Anikó, PETRES CSIZMADIA Gabriella, Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2019, 49–64.
- NÉMETH Zoltán, *A regény új, transzkulturális korszaka. Thomka Beáta, Regénytápasztalat. Korélmény, hovatartozás, nyelvváltás*, Szépirodalmi Figyelő, 2019/5., 112–116.
- NÉMETH Zoltán, *Fogalmak, modellek felnyitása. Beszélgetés a transzkulturalizmus-kutatások helyzetéről (Kérdezett Balázs Imre József)*, Korunk, 2022/11., 3–8.
- ORTIZ, Fernando, *Contrapunteo cubano del tabaco y el azúcar*, Ediciones Cátedra, 2002.
- PETRES CSIZMADIA Gabriella, *Az utazás interferenciája. Start és cél között rázkódik a test = Transzkulturalizmus és bilingvizmus*, szerk. HEGEDŰS Orsolya, NÉMETH Zoltán, N. TÓTH Anikó, PETRES CSIZMADIA Gabriella, Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2019, 115–125.
- TERIAN, Andrei, *Minden nemzeti irodalom valójában transznacionális. Beszélgetés a TRANSHIROL projektről (Kérdezett és a válaszokat fordította: Balázs Imre József)*, Korunk, 2022/11., 20–24.
- THOMKA Beáta, *Germanofónia és a posztmigráns irodalom*, Helikon, 2014/4., 577–592.
- THOMKA Beáta, *Regénytápasztalat. Korélmény, hovatartozás, nyelvváltás*, Budapest: Kijárat Kiadó, 2018.
- TOLDI Éva, *Hovatartozástudat, nyelvváltás, poétikai tapasztalat (Ágota Kristóf, Terézia Móra, Melinda Nadj Abonji)*, Korunk 2011/11., 86–91; TOLDI Éva, *Transzkulturális tapasztalat és transzlingvális formaalkotás Oto Horvat regényeiben*, Hungarológiai Közlemények 2022/2., 91–102.
- Transculturalism and narratives of literary history in East-Central Europe*, szerk. Görözdí Judit, Németh Zoltán, Magdalena Roguska-Németh, World Literature Studies 2022/3., vol. 14.
- Transzkulturális emlékezetkutatás*, szerk. JABLONCZAY Tímea, Helikon, 2022/3.
- Transzkulturalizmus és bilingvizmus*, szerk. HEGEDŰS Orsolya, NÉMETH Zoltán, N. TÓTH Anikó, PETRES CSIZMADIA Gabriella, Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2019.
- Transzkulturalizmus és bilingvizmus 4.*, szerk. NÉMETH Zoltán, Magdalena ROGUSKA-NÉMETH, Bázis – Magyar Irodalmi és Művészeti Egyesület Szlovákiában, *sine loco*, 2022.
- Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban*, szerk. NÉMETH Zoltán, Magdalena ROGUSKA-NÉMETH, Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2018.

- Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban*, szerk. NÉMETH Zoltán, Magdalena ROGUSKA-NÉMETH, Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2018.
- Transznacionális politika és a holokauszt emlékezettörténete*, szerk. SZÁSZ ANNA Lujza, ZOMBORY Máté, Budapest: Befejezetlen Múlt Alapítvány, 2014.
- VINCZE Ferenc, *Prison narratives in Eastern Europe*, Rivista di studi Ungheresi - Nuova Serie, 2021/20., 131–147.
- WELSCH, Wolfgang, *Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today = Spaces of Culture: City, Nation, World*, szerk. Mike FEATHERSTONE, Scott LASH, London: Sage, 1999, 194–213.
- WELSCH, Wolfgang, *Transculturality in literature: A phenomenon as old as it is current*, World Literature Studies 2022/3., 5–11.
- Z. VARGA Zoltán, *Komparatistikai kutatások az ezredfordulón. Összehasonlító irodalomtudomány a multikulturalizmus és a globalizáció korában*, Helikon, 2014/4., 503–516.

The concept of transculturalism in the Hungarian literary discourse

Abstract. The aim of the study is to analyse the place of the concept of transculturalism in the Hungarian literary discourse. As a matter of fact Hungarian literary studies is one of the fields where transcultural studies are developing exceptionally fast, which is due to the polycentric character of Hungarian literature. The paper lists the most important Hungarian-language academic works that directly refer to transculturalism or that draw on transcultural methodological thinking, and interprets them in terms of how their authors define the concept of transculturalism. As the topic resonates mainly in interpretive communities operating beyond the borders of Hungary, it interprets the work of the so-called transcultural school in Nitra, as well as the work of authors from Vojvodina and Transylvania. The conclusions that can be drawn from the analysis suggest that the majority of Hungarian literary scholars use the concept of transculturalism interchangeably with the convergent, but not entirely synonymous, concept of transnationalism. This, in turn, suggests that transculturalism is still a new concept in Hungarian literary studies discourse, which is under-interpreted and rather intuitively defined.

Keywords: transculturalism, transnationalism, Hungarian literary discourse, Hungarian literature, Hungarian literature across borders

14 Magdalena Roguska-Németh,
adjunktus
Varsói Egyetem
Neofilológiai Kar
Magyar Filológiai Tanszék,
Ul. Dobra 55, 00-312 Varsó, Lengyelország
m.roguska@uw.edu.pl